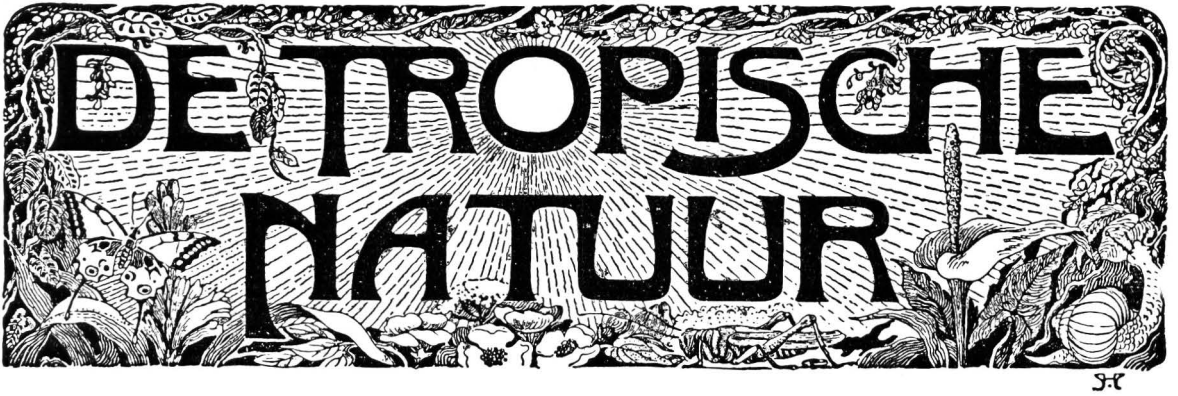

Redactie: Dr K. W. DAMMERMAN, Prof. Dr H. C. DELSMAN, Dr D. F. VAN SLOOTEN.
Vaste Medewerkers: Dr J. G. B. BEUMÉE, L. COOMANS DE RUITER, Prof.
 Dr W. M. DOCTERS VAN LEEUWEN, Edw. JACOBSON, Dr S. LEEFMANS,
 :- J. C. VAN DER MEER MOHR Jr., J. OLIVIER :-

Adres der Redactie: Van Imhoffweg 10, Buitenzorg

§ § ABONNEMENTSPRIJS VOOR NIET-LEDEN DER N. I. N. H. V. f 8.50 § §

WELKE PLANTEN VINDT MEN OP DE BOROBOEDOER AFGEBEELD?

Aan de hand van een aantal keurige penteekeningen en scherpe kieken heeft de heer CAMMERLOHER in de achtste aflevering van dezen jaargang, ons lezers van „De Tropische Natuur” een aangenaam uitstapje gegund naar den bekenden Boeddha-tempel, beter gezegd de prachtige stoepa, den heiligen-heuvel in Midden-Java, de Boroboedoer. De schrijver wees ons daarbij op veel belangrijks, dat de talrijke reliefs van dat kunstwerk te zien geven. Hij bracht ons in kennis met de dierenwereld en met een klein gedeelte der huishoudelijke flora dier voorbije tijden, waarin de vrome kunstenaars van het machtige Mataram der negende eeuw onze jaartelling hunne innerlijke gedachten alhier in sierlijke beeldspraak in steen wisten om te tooveren, ter eeuwige verheerlijking van den door hen vergoddelijkten Boeddha. Aangaande de bespiegelingen in dat opstel over de zoölogisch-botanische onderdeelen der opeenvolgende beeldenrijen zijn wij den geachten vertolker ongetwijfeld onzen dank verschuldigd. Moge nu spoedig op den ingeslagen weg worden voortgegaan, opdat wij te eeniger tijd, zij het ook slechts een beperkt inzicht kunnen verkrijgen omtrent het doen en laten van een deel der bevolking van Oud-Java uit een der glanstijdperken van macht en aanzien, wier verhevenste uiting van een hoogstaande beschaving, van een bewonderenswaardige kunst en van een ongeëvenaarden wil tot kunnen, hare verpersoonlijking heeft gevonden in de sproke op de Boroboedoer.

Hoe tevreden wij mogen zijn met hetgeen de heer CAMMERLOHER ons wist te geven, voldaan zijn wij nog geenszins, al ware het slechts daarom, dat het terrein, door hem betreden, begrijpelijkerwijze nog maar voor een luttel deel verkend kon

worden. Veel blijft er dus nog te onderzoeken over, veel meer nog te overdenken. Want, al tracht de schrijver ook waar te maken, dat bijvoorbeeld de planten „zoo nauwkeurig op de reliefs zijn weergegeven en dat er van deze geen phantastische of schematische afbeeldingen op voorkomen”, daarin geslaagd is hij slechts betrekkelijk. Veel eer acht ik mij gerechtigd, in tegenspraak met de boven aangehaalde regels, den nadruk juist te verleggen op het gekunstelde der weergegeven voorstellingen uit de natuur op deze beeldenreeksen. Sinds wanneer houdt de kunst meer rekening met de werkelijkheid dan met de verbeelding van den kunstenaar? Immers, het is juist die als van zelf sprekende samenhang tusschen waarheid en verdicthting, die ons in kunstuitingen zoo zeer bekoort! En de tempelbouwers van de Boroboedoer waren vóór alles kunstenaars bij de genade hunner goden, en ongetwijfeld zullen zij, ondanks al hun eenvoud, zich ook als zoodanig gevoeld hebben; daarvoor staat het hooge gevoel van eigenwaarde bij den Oosterling borg. Toegeven wil ik echter, dat het noch onkunde met de hem omringende natuur, noch opzettelijke verdraaiing der feiten, noch zelfs machteloosheid kan geweest zijn, die den kunstzinnigen beitelaar heeft doen afwijken van de getrouwheid der door hem uit te beelden onderwerpen. Hij zag en dacht als kunstenaar, voor wien de heiligheid der kunst onaantastbaar bleef, ook waar hij beter wist. Vinden wij dezen gedachtengang niet evenzeer terug bij de tegenwoordige batikkunstenaars? Ook daarbij valt op te merken, hoe het stiftje streepje bij stipje plaatst, louter zoodanig als de kunst voorschrijft. Alvorens te kunnen begrijpen, wat de tempelbouwers en met hen de batikers met hunne voorstellingen hebben willen zeggen, behoort men zich terdege rekenschap te geven van de innerlijke gemoedsgesteldheid dier kunstenaars. En dit juist is voor oningewijden vaak zulk een onoverkomelijk bezwaar. Heeft de heer CAMMERLOHER dien klip omzeild? Naar mijn meening slechts ten deele. Daarvoor treffe hem hier natuurlijk geen verwijt, want zelfs ter zake beter bevoegden begaan nog immer fout bij fout. Wil men de bedoeling der beelden van de Boroboedoer naar den eisch doorgronden, dan moet men trachten te kijken door des kunstenaars bril, den tooverbril dus, die ons zoo dikwerf reeds parten gespeeld heeft.

Wij zagen echter, hoe niet alles op de voorstellingen vaag of onwerkelijk genoemd mag worden. De dieren toch zijn zuiver genoeg weergegeven. Reeds leerden wij er verscheidene van kennen, zoowel te land als te water, zoogdieren, vogels, kruipende dieren en visschen, wilde beesten en huisdieren. Als trekvee kwam in aanmerking het paard, de olifant, de zebue. Slechts de karbouw missen wij nog! Zou die ontbreken? Zoo de Boroboedoer werkelijk oud-Javaansche beelden weergeeft, zooals de heer CAMMERLOHER veronderstelt, dan mag de karbouw, dit trekdier bij uitnemendheid van den Javaanschen landbouwer en dat ook toen ter tijd wel van even onschatbare waarde voor hem zal geweest zijn als tegenwoordig, toch stellig niet gemist worden.

Wat de flora betreft, zoo spreken de afgebeelde palmen duidelijke taal. Goed te herkennen zijn o. a. *Borassus*, klapper, pinang. Waar men deze laatste palm zoo veelvuldig vindt afgebeeld, daar kan men overtuigd zijn, dat het betelkauen toen reeds lang in zwang was. Is er nu ook eenig spoor van de sirih-plant op de reliefs te bespeuren? Onder de vruchtboomen zijn de pisang, de mangga, de nangka, de manggistan, de doekoe en, zoo men wil, ook de doerian best te herkennen. Maar dan komen er eenige moeilijkheden. De aandachtige

beschouwer heeft o. a. in het voorbijgaan reeds die eigenaardige waardigheidsteekens opgemerkt, vervaardigd uit, of althans gelijkende op de reuzenbladeren van sommige Araceae en Musaceae (fig. 1). In enkele van deze wil de heer CAMMERLOHER een *Alocasia* zien (zie bladz. 151, fig. 14). Het geslacht *Alocasia* kent op Java echter slechts weinige vertegenwoordigers met zulk een pijlvormig, spits toeloopend blad, als op de figuur te onderkennen valt. Eer voelt men zich geneigd om aan *Lasia spinosa* (L.) THW. (sambing, Jav.; ngambang, Mal.; sampih, Soend.) te denken — een moerasplant, die men over geheel Java veelvuldig in poelen en langs waterkanten kan aantreffen —, of aan een *Cyrtosperma*. Haar bladeren zijn steeds pijlvormig en toegespitst, daarbij rechtstandig opgericht aan het einde van een langen, dunnen steel. Die het fraaie werk van PLEYTE, „Die Buddha-Legende”, kan raadplegen, zal daarin meer dan één afbeelding aantreffen, waarop dergelijke driehoekig-pijlvormige, spits toeloopende bladeren

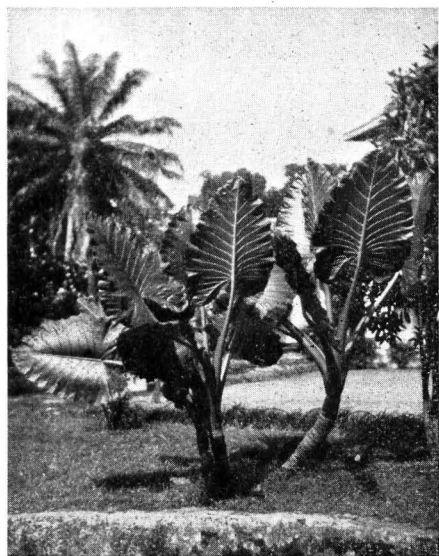

Fig. 2. *Alocasia macrorrhiza*.

Foto Van Steenis.]

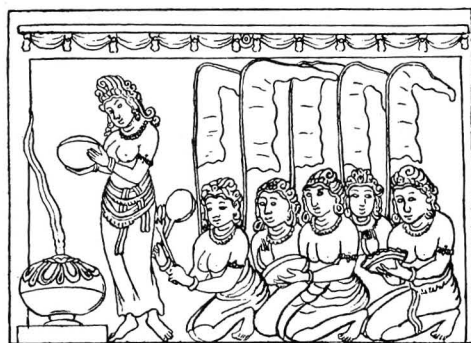

Fig. 1. SOEJATA bedient den BODHISATVA.
Vaandels van pisang-bladeren.

[Naar Pleyte.

„Die Buddha-Legende”, kan raadplegen, zal daarin meer dan één afbeelding aantreffen, waarop dergelijke driehoekig-pijlvormige, spits toeloopende bladeren voorkomen. Dat wij hier ongetwijfeld met een Aracea te doen hebben, wijst de eigenaardige nervatuur wel uit. Doch waren deze bladeren van *Alocasia*, *Colocasia*, *Lasia* of *Cyrtosperma*? Wie zal dat uitmaken? Maar kwamen wij hierboven niet reeds overeen, een kunstwerk niet door den vakbril te bekijken? Welnu, laten wij ons dan voorloopig neerleggen bij het oordeel van den heer CAMMERLOHER, doch dan stel ik al aanstonds voor in deze *Alocasia* de soort *A. macrorrhiza* (L.) SCHOTT. — sèntè, Jav., Mal., Soend.; bira, Mad. (fig. 2) — te zien, de eenige uit dit geslacht op Java, die wegens de grootte en den niet zelden opgerichten stand der bladschijven, mijns inziens, daarvoor in aanmerking kan komen ¹⁾. Wij kunnen vrijwel in het midden laten, waarom deze van nature hartvormig-eironde bladeren, die de schrijver als regenschermen benut wil zien, door den kunstenaar zoo smal en pijlvormig uitgesneden werden afgebeeld, hetgeen voor een regenscherm toch zeker verre van alledaagsch is te noemen, doch als veld- of waardigheidsteeken of als lichtscherm er desnoods nog mee door zou kunnen.

De heer CAMMERLOHER merkt verder op, dat nergens op de reliefs eenig spoor te vinden zou zijn van bamboe-stoelen. Dit feit meen ik te moeten

¹⁾ Van deze plant eet men de gelijkmatig verdikte, opgerichte wortelstokken, die men aan schijven snijdt, gekookt of gebakken, als versnapering, waarom zij dan ook zeer vaak gekweekt wordt.

weerspreken. De twee hierbij afgedrukte teekeningen naar reliefstukken van de Boro-boedoer (fig. 3 en 4), welke ik putte uit het werk van PLEYTE, stellen, mijns inziens, niets anders dan bamboe voor, al zou men deze plant tegenwoordig ook ietwat anders weergeven. En al steken bij fig. 3 de uiteinden als staken in de lucht; en

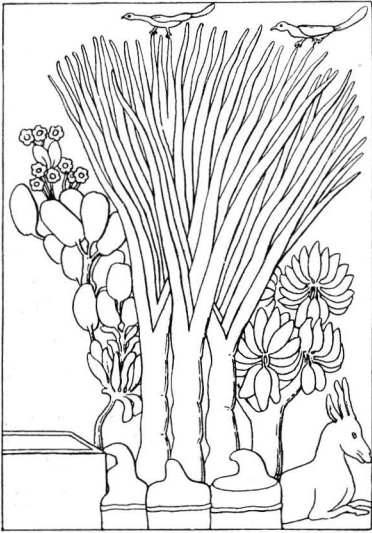

Fig. 3. Bamboe met mangga-boom (rechts) en kamboja (links).

Naar Pleyte.]

al vloeien de stengels naar den voet toe samen in drie stammen, toch behoeft dit voor de goede bedoeling geen bezwaar te heeten. Die daar op letten wou,! Doch men loope eens door een dicht bamboe-bosch, denke zich even de kruinen der stoelen weg, knijpe vervolgens zijn oogen half toe —, en men ga dan nog eens na, of deze caricaturen niet toch nog eenige gelijkenissen vertoonen. En men zal verbaasd staan! Men dient overigens wel in aanmerking te nemen, dat de edele bamboe-soorten uit de cultuur beslist niet op Java thuis behooren, doch van elders zijn ingevoerd. Of dit laatste

reeds geschied was ten tijde van den tempelbouw, mag misschien betwijfeld worden, als men bedenkt, dat de bamboe niet uit zaden, doch door middel van stekken wordt voortgekeukt en dat de overvaart van het verre land der Hindoes naar het door hen beheerschte Java niet te onderschatten valt. De op Java inheemsche soorten zijn tamelijk onaanzienlijk en gaan daardoor veelal schuil tusschen het boomgewas waartusschen zij groeien

Meer heeft het mij verwonderd de kamboja (*Plumiera acuminata* AIT.), den heiligen grafboom van Mongool en Oosterling, niet onder de opgesomde Boroboedoer-planten aan te treffen. Ontbreekt deze plant dan op de reliefs? Het lijkt mij haast ondenkbaar, gezien haar heiligheid voor den geloovige van voorheen en thans. Niet alleen had men haar gemakkelijk uit zaden kunnen overbrengen naar Java, maar zij bezit in haar sappige stengels zulk een levenstaaiheid, dat zij best tegen een lange zeereis bestand schijnt. Nogmaals, ontbreekt de kamboja inderdaad op de reliefs van de Boroboedoer? Wij meenen haar te mogen herkennen onder die talrijke afbeeldingen van boomen met regelmatige, 4-5-tallige bloemen en langwerpige bladeren, zooals men in het eerder aangehaalde werk van PLEYTE vinden kan op figuren 4, 5, 15 en 79, van welke wij hier een enkel voorbeeld ter beoordeeling weergeven (fig. 5). Onmogelijk acht ik dit niet, al kan men ook dergelijke

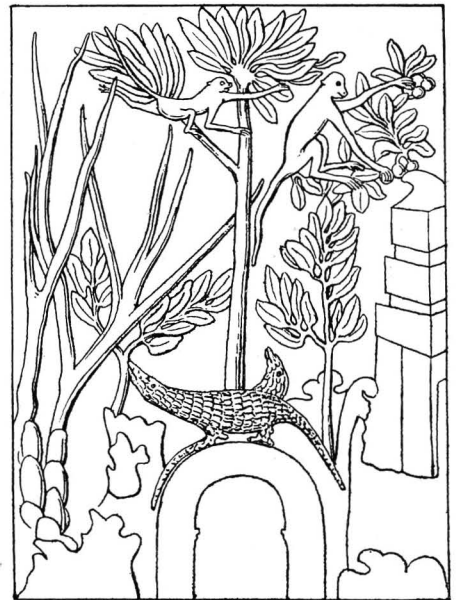

Fig. 4. Links bamboe, in het midden apen in een djamboe-boom (*Eugenia*), beneden 2 schubdieren (*Manis*).

[Naar Pleyte.]

bloemen elders aan enkele der mangga-, of manggistan- of zelfs ?doekoe-boomen ontwaren.

Belangrijker dan al het boven besprokene en helaas meer tot tegenspraak prikkelend acht ik het standpunt van den heer CAMMERLOHER omtrent het voorkomen van den rijstbouw op de afbeeldingen van de Boroboedoer. De schrijver begint met te zeggen: „Veel zonderlinger echter vond ik het ontbreken van rijstvelden op de onderzochte reliefs, hoewel ik nauwkeurig heb gezocht, of ik ze niet ergens kon vinden.” Dit enkele feit reeds stemt tot nadenken. Indien de rijstbouw op Java in de negende eeuw reeds van eenig belang ware geweest, zou de Boroboedoer toch stellig wel getuigenis hebben afgelegd van zulk een allerbelangrijkst feit, de volksvoeding betreffende, en men zou dit zekerlijk niet zoo maar over het hoofd gezien hebben. Wij hadden de kunstmatig aangelegde sawahterrassen, een rijst-aanplant en een padi-oogst dan wel ergens, en dat niet slechts een enkele maal, op de talrijke afbeeldingen van landschapstafereelen moeten terugvinden. Niets echter van dat alles?! Toch wel, zegt de heer CAMMERLOHER en hij toont ons een drietal afbeeldingen (fig. 11 — 13), op twee waarvan hij zijn oordeel als volgt grondt: „De beide afgebeelde reliefs (fig. 12 en 13) op de Boroboedoer, welke betrekking hebben op den rijstbouw, zijn daarom van bijzondere beteekenis, omdat zij aantoonen, dat deze cultuur op Java gedurende den langen tijd van ongeveer elf eeuwen niet veranderd is.” En werkelijk zal een ieder dienen toe te geven, den opgedrongen „Indischen rijsttafel” van fig. 11 daargelaten, dat deze voorstellingen geheel doen denken aan den rijstbouw en aan een rijstoogst op Java in onze 20ste eeuw! In de omgeving van den ploegenden landbouwer op fig. 12 echter vallen helaas geen sawah-terrassen te bekennen, zoodat deze getuigenis vanzelf weer uitvalt, daar de man immers evengoed bezig kon zijn met het beploegen van een gewoon bouwland als met dat van een sawah. Alles komt voor ons dus neer op den indruk, dien fig. 13 uit het opstel op ons maken zal. Laat ons nu deze afbeelding met de noodige aandacht, die de zaak toch stellig overwaard is, beschouwen. Zij toont ons een graan-oogst; dat is duidelijk. Vier vrouwen met groote oorringen (sic!) binden de schoven tot bundels, terwijl op den achtergrond een tani twee van zulke bundels aan een stok over de schouders gehangen van het veld wegdraagt. Dit beeld der werkzaamheden verschilt inderdaad in niets van een rijstoogst. En toch; was hier wel sprake van padi? Ik heb niets anders ter beschikking dan de zeer belangrijke foto in „Natur”¹⁾ en de schets daarvan, in ons tijdschrift weergegeven op de bewuste fig. 13. De afbeeldingen spreken echter geheel voor zich zelf en hoe ongaarne ook, toch moet mij van het hart, dat ik in deze voorstelling geen padi-oogst kan zien, doch veel eerder een gierst-oogst. Men lette eens op de

Fig. 5. Kambodja.

[Naar Pleyle.

¹⁾ Die Pflanzendarstellungen auf den Reliefs des Borobudur (Mittel-Java). Von Dr H. CAMMERLOHER, in „Natur”, XIV, Heft 15/16 (1923), Abb. 11.

lange en smalle, spits eindigende, daarbij trosvormig vertakte, kattestaartachtige aren waaruit de bundels zijn samengesteld. Zoo ziet geen padi er uit, maar wel djawawoet (Jav., Mal.; koenjit, Soend.): *Setaria italica* (L.) BEAUV. (fig. 6).

Nu bestaat er een legende, waarvan de oorsprong, zooals altijd, onnaspeurlijk is, die ons weet te vertellen, dat het oudste graan der oerbewoners van Java djawawoet ¹⁾ was, lang voordat de rijstbouw er door de Hindoes werd ingevoerd — en mogelijk zelfs nog langen tijd na dien. Het is ook bekend, dat zelfs de Hindoes in hun eigen stamland aanvankelijk djawawoet (de naam is trouwens geheel uit het Sanskrit en beteekent „fijnkorrelige gerst”) verbouwden en dat dit gierst er algemeen als volksvoedsel gold eer de rijst als zoodanig op den voor-

Fig. 6. Links padi, rechts djawawoet.

bouw eischt een rustig voortschrijdende ontwikkeling, bij taai geduld en onderkundig toezicht, om zich te kunnen ontplooien tot een volkscultuur. Was men reeds zoover gevorderd tijdens den bouw der Boroboedoer? Mijns inziens geeft fig. 13 van bovenbesproken opstel daarop een ontkennend antwoord! Men zegt wel eens, dat in vele legenden een kern van waarheid schuilt. Zouden wij ook hier niet met een zoodanige legende te doen kunnen hebben? Hoe 't zij: zoolang geen stelliger getuigenissen uit ongerepte bronnen kunnen worden aangevoerd, zoolang zal men goed doen de rijstplant uit de flora van de Boroboedoer te schrappen en er de djawawoet tot nader order voor in de plaats te stellen.

Buitenzorg, 20 Augustus 1931.

R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK.

¹⁾ Volgens andere overleveringen zou *Coix Lachryma-Jobi* L. (djali, Jav.; ha(n)djěli, Soend.) nog aan djawawoet zijn voorafgegaan.

grond trad. Wanneer dit laatste kan geschied zijn, valt slechts bij vage benadering te gissen. Doch ook al ware de rijst in het oude Mataram niet geheel onbekend meer; wie zich rekenschap weet te geven van de hoge eischen, die aan een rijstcultuur verbonden zijn met haar terrasbouw en haar vaak zeer ingewikkelde bevoeiingswerken, zal toch moeten erkennen, dat men zooiets maar niet zoo uit den grond kan stampen. De rijst-